

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE’NİN ARAZİ BÖLÜNÜŞÜ VE TARIM ALANLARINDAKİ DEĞİŞMELER

The Developments, at the Land Division and Agricultural Land of Turkey in Republic Period

Rüya BAYAR

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 06100, Sıhhiye, Ankara
bayar@humanity.ankara.edu.tr

Özet: Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze Türkiye’deki arazi bölünüşü ve tarım alanlarındaki değişimin incelendiği bu makalede; öncelikle Türkiye arazi bölünüşündeki değişim ele alınmış daha sonra ekili, dikili ve nadas alanları olarak tasnif edilen tarım alanlarının nasıl bir değişim sürecinde olduğu ortaya konulmaya çalışılmış ve bir takım sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmada Devlet İstatistik Enstitüsünün çıkarmış olduğu tarım istatistikleri temel alınmıştır. Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar aynı ayrıntılara sahip tarımsal istatistikler bulunmadığı için sadece 1935 ve 2001 yılı değerleri kullanılabilmiştir. Analiz sonuçları haritalar tablolar ve grafiklerde gösterilmiştir. 1949 yılında Türkiye topraklarının %20’si tarım alanlarına, %50’si çayır ve mera alanlarına, %13’ü orman alanlarına % 17’si ise diğer alanlara ayrılırken; 2000 yılında %34’ü tarım, %22’si çayır ve mera, %26’sı orman, %18’i diğer alanlara ayrılmıştır. Yarım yüzyıllık dönem içerisinde yeni tarım alanları kazanmak amacıyla, aslında tarım için çok uygun olmayan orman, çayır ve mera alanlarında gerileme meydana gelmiştir. Türkiye ekonomisi içerisinde tarım, zamanla yerini diğer ekonomik sektörler bırakmaya başlamıştır. Ancak, nüfusun büyük bir bölümü geçimini hala tarım sektöründen sağlamaya devam etmektedir. Kırdan kente göçün yoğun olarak yaşandığı Türkiye’de, tarımsal gelişme için atılacak ilk adım, kır kesiminde yaşayan nüfusun refah seviyesini yükselterek, kırdan göçün engellenmesi olmalıdır. Arazi bölünüşüne uygun arazi kullanımının olup olmadığı bilinmesi, tarıma yapılacak yatırımların ve uygulanacak tarım politikaları açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Arazi, Arazi Bölünüşü, Türkiye Tarım Alanları, Ekili Alanlar, Dikili Alanlar

Abstract: From the first years of republic to present, Land division and changes in agricultural land in Turkey have been investigated by our article. Before all else changes in Turkey’s land division are taken up. Then it is put forth how agricultural lands classified as sown, planted and fallowing land have experienced change process. In this study, Agricultural Statistics of Republic of Turkey, Prime Ministry State Institute of Statistics were taken base. On the other hand, because of the lack of same detail statistical data from the beginning of Republic to now, agricultural statistics belong to 1935 and 2001 were analyzed. Results of analysis were shown on the maps, tables and graphics. In 1949, 20 per cent of Turkish land was set aside for agricultural lands, 50 per cent for meadow and postural land, 13 per cent for forest and 18 per cent for other lands. But of the Turkish land in 2000, 34 per cent has been allotted to agriculture, 22 per cent to meadow and posture, 26 per cent to forest and 18 per cent to other lands. Especially, forest, meadow and postural lands, which are not even suitable for farming, have experienced some decline in the favor for agricultural land. While agriculture has given its place to the other economic sectors in Turkish economy, it has, all the time, maintained its importance and has been still providing for living of bulk of population in Turkey. For agricultural development, it should be first step to stop immigration from rural area to urban area by means of increasing prosperity of the rural population. It is important to know that the

agricultural areas are used appropriate to agricultural land classification or not for agricultural investments and agricultural policies.

Key Words: Land, Land division, Agricultural land of Turkey, Area plantation, Area sown

1. Giriş

Doğal çevrenin önemli bir bölümünü teşkil eden yeryüzü, insanlar tarafından imkanlar ölçüsünde değişik şekillerde değerlendirilmekte ve buna bağlı olarak ekonomik faaliyetler çeşitlilik kazanmaktadır. Bu bağlamda ele alındığında, insanın bu çeşitlilik gösteren faaliyetlerinin araziye nasıl dağıldığının ve ekonomik faaliyet alanlarının nasıl sınıflandırıldığının ortaya konulması gerekmektedir. Türkiye ekonomisi içerisinde tarımın, zamanla yerini diğer ekonomik sektörlere bırakmakla birlikte her zaman önemini korumuş olmasını da dikkate alarak, bu ekonomik faaliyetin yürütüldüğü alanların dağılışı, yıllara göre Türkiye'deki arazi bölünüşü ve bu bölünüş içerisinde tarım alanlarının değişiminin belirlenmesi her şeyden önce tarıma yapılacak yatırımların ve uygulanacak tarım politikalarının ne yönde gelişeceği konusunda yardımcı olacaktır. Bu amaçla yapılan çalışmada, Cumhuriyet döneminde Türkiye'deki arazi bölünüşü ve tarım alanlarındaki değişimler ele alınıp incelenmiştir.

Çalışmanın temelini, Devlet İstatistik Enstitüsünün çıkarmış olduğu tarım istatistikleri oluşturmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze bir değerlendirme yapılan bu makalede; ulaşılabilen ilk istatistik 1934-1950 Zirai Bünye ve İstihsal adıyla yayımlanmış olup, bu eserde; il bazında ekili, dikili ve nadas alanlarına dair veriler 1949 yılına aittir (D.İ.E., 1951:3-4). Daha sonraki yıllarda çıkan tarım istatistiklerinde ise belirli periyotlarla Türkiye'deki tarım alanlarında meydana gelen değişimler karşılaştırılmadığı için (Örneğin; il bazında nadas alanlarına dair veriye ulaşılamadığı gibi belirli bir yıldan sonra dikili alan kavramı da ortadan kalkmış; sadece meyve ağaç sayıları hakkında rakamlar verilmiştir.) başlangıç olarak 1949 yılı baz alınmış, son durumu yansıtmak üzere 2001 değerleri dikkate alınarak, bu iki yıla ait veriler haritalarla değerlendirilmiştir. Arazi bölünüşü ve yıllara göre tarım alanlarında meydana gelen değişimler ise 1949, 1960, 1970, 1980, 1990 ve 2000 yıllarına ait istatistikler değerlendirilerek tablo ve grafikler yardımıyla ele alınmaya çalışılmıştır.

Lizbon'da 1949 yılında Milletlerarası Coğrafya Kongresinde kurulmuş olan bir komisyon arazi bölünüşünün ortak bir paternde birleştirilmesi için çalışmalar yapmış, bu doğrultuda Gözenç de Türkiye arazi bölünüşünü Ziraat Alanları (Ekili-Dikili alanlar), Orman Alanları (iyi ormanlar, bozuk ormanlar, makilik ve çalılık alanlar), Çayır ve Meralar (iyi otlaklar, kuru bozuk meralar, yüksek sahaların yayla çayırları), Kullanılmayan Boş Alanlar (kayalık, taşlık, kumluk, bataklık) ve Yerleşme Alanları olarak tasnif etmiştir (Gözenç, 1980:23). Bu çalışmada, istatistiklerin sunduğu imkanlar ölçüsünde, sözü edilen tasniften hareket edilerek arazi bölünüşü; tarım alanları, çayır ve mera alanları, orman alanları ve diğer alanlar (karşılaştırma yapılabilecek düzenli veri bulunmayan yerleşim alanları, Gözenç'in boş alanlar olarak belirttiği alanlarla birleştirilerek diğer alanlar olarak ele alınmıştır) başlıkları altında incelenmiştir. Bu arazi bölünüşü içerisinde ayrıntılı olarak ele alınacak tarım alanları ise ekili alan, dikili alan ve nadas alanları olarak tasnif edilmiştir.

2. Türkiye'nin Arazi Varlığı ve Genel Arazi Bölünüşündeki Değişmeler

Türkiye'nin arazi varlığı konusunda uzun yıllar kesin rakamlara dayalı bilgiler verilememekle birlikte, Hatay'ın ana vatana ilhakından sonraki yıllarda yapılan çalışmalar sonucunda Türkiye'nin izdüşüm alanı 776.723 km² olarak ölçülmüş ve uzun süre coğrafya ders kitaplarında da yuvarlak bir rakamla 777.000 km² olarak yer almıştır.

D.İ.E. tarafından 1951 yılında yayımlanan Zirai Bünye ve İstihsal bülteninde Türkiye'nin 1949 yılına ait arazi varlığıyla ilgili rakamları ve yüzölçümü içerisindeki oransal değerlerini inceleyecek olursak; arazi bölünüşü içerisinde en büyük payın %50'lik bir oranla çayır ve mera alanlarına ait olduğunu görmekteyiz. Bunu %20 ile tarım, %13 ile orman alanları izlemekte; %17'lik

kısmını ise diğer araziler (yerleşim alanları, bataklıklar, göller, akarsu yatakları, taşlık-kumluk-kayalık alanlar vb.) oluşturmaktadır (Çizelge 1; Şekil 1).

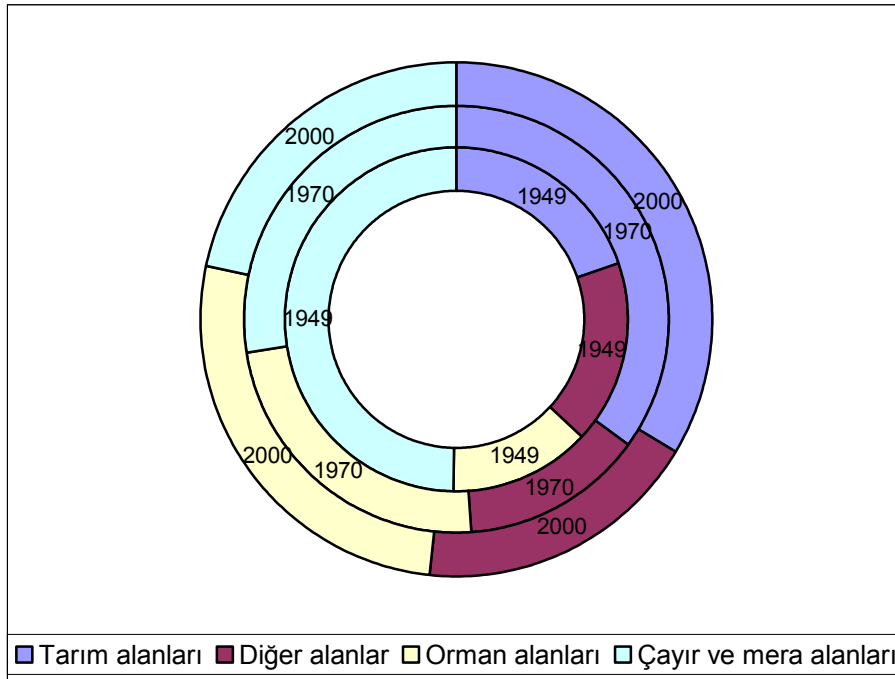
Çizelge 1. Türkiye’de arazi bölünüşünün belirli yıllarda dağılımı

Arazi bölünüşü	1949	1960	1970	1980	1990	2000
Tarım alanları	152721	253240	273390	281820	278560	263790
Çayır ve mera alanları	386132	286580	215003	211701	191260	170819
Orman alanları	103582	105840	182730	201990	201990	207030
Diğer alanlar	134288	131320	107874	83486	107187	141938
Toplam	776723	776980	778997	778997	778997	783577

Kaynak:D.İ.E.

1970 yılına gelindiğinde Türkiye’nin, izdüşüm alana göre, arazi varlığı 778.997 km² olarak ölçülmüştür. 1949 yılında % 50’lik değerle birinci sırada yer alan çayır ve mera alanları % 22 oranında bir azalışla %28’lik değerle ikinci sıraya düşmüş, tarım alanları ise %15’lik artışla birinci sıraya yükselmiştir. Orman alanlarında da 20 yıllık bir sürede %10’luk bir artış meydana gelmiş, sadece diğer arazilerde %3 oranında bir azalma görülmüştür. Bu dönemde tarım-orman alanlarındaki artış, çayır-mera ve diğer arazilerin tarım ve orman alanı haline getirilmesi sonucu oluşmuştur (Çizelge 1; Şekil 1).

Harita Genel Komutanlığı’nın yaptığı ayrıntılı ölçümlere göre 2000 yılında Türkiye’nin yüzölçümü 783.577 km² olarak hesaplanmıştır. 1949-2000 döneminde Türkiye’nin yüzölçümünde meydana gelen 6854 km²’lik artış bütünüyle ölçüm teknikleriyle ilgilidir. 1970-2000 dönemindeki 30 yıllık sürede tarım alanlarında %1’lik, çayır-mera alanlarında %6’lık bir azalış meydana gelirken; orman alanlarında %3’lük, diğer arazilerde %4’lük artış olmuştur. Bu dönemde orman alanlarında meydana gelen artış sürerken, çayır-mera alanlarındaki azalış devam etmiştir. Diğer alanlardaki artış ise tarım ve çayır-mera arazilerinin aleyhine bu alanlardan kazanılan topraklarla artış göstermiştir(Çizelge 1; Şekil 1).

Şekil 1. Türkiye’de arazi bölünüşü değişimi (1949-1970-2000)

Genel hatlarıyla 1949-2000 döneminde Türkiye’nin arazi bölünüşünde meydana gelen değişimler değerlendirildiğinde; genel arazi varlığı içerisinde, tarım alanlarının payının %20’den

%34'e; orman alanlarının payının %13'den %26'ya; diğer alanların payının ise %17'den %18'e yükselirken; çayır ve mera alanlarının payının %50'den %22'ye düştüğü görülür.

Türkiye'de 1949 yılında 152721 km² alan tarıma ayrılmışken, bu değer 2000 yılına kadar %72,7'lik bir artış göstererek 263790 km²'ye yükselmiştir. Onar yıllık periyotlara bakıldığında ise; 1980 dönemine kadar tarım alanlarında sürekli bir artış gözlenirken (1949-1980 dönemindeki artış %84,5) bu dönemden sonra tarım alanlarında %6,4 oranında bir azalış dikkati çekmektedir.

Tarım alanlarına kaynak oluşturan çayır ve mera alanları 1949 yılında 386132 km² iken sürekli azalış göstererek (1949-2000 döneminde toplam %56 oranında) 2000 yılında 170819 km²'ye düşmüştür. 1949-1960 ile 1960-1970 arası dönemlerde önemli ölçüde daralma gösteren çayır-mera alanları 1970'den itibaren hız keserek kontrollü bir azalış seyri izlemiştir.

Orman alanları D.İ.E.'nin istatistiklerine göre sürekli bir artış göstermektedir. 1949 yılında Türkiye'nin arazi varlığı içinde %13'lük bir yer (103582 km²) işgal eden orman alanları 1949-2000 döneminde %99,7'lik bir artışla 207030 km²'ye yükselmiş görünmektedir ki, bu da istatistiklerden alınan verilerin güvenilirliği hakkında bir şüphe uyandırmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kurutulmaya başlayan bataklık alanlar; 1949-1980 dönemine sürekli azalış olarak yansırken (134288 km²'den 83486 km² 'ye), 1980- 2000 döneminde baraj göllerinin artması, yerleşim alanlarının genişlemesi ve kurutulan bazı bataklık alanların eski haline dönmesi diğer alanların %70'lik bir oranla artmasına neden olmuştur (83486 km²'den 141938 km²'ye).

3. Tarım Alanlarının Bölünüşünde Meydana Gelen Değişmeler

Ürün elde etmek amacıyla toprağın işlenmesi ve bakımının yapılması, yetiştirilecek zirai bitkilerin (kültür bitkilerinin) tohumlarının ekilmesi veya fidanların dikilmesi, bu bitkilerin yetişme dönemlerinde gerekli olan her türlü bakımın ve mücadelenin (sulama, çapalama, budama, gübreleme, ilaçlamanın vb.) yapılması ve yetişmiş ürünlerin hasat edilmesi tarımsal faaliyet olarak tanımlanmaktadır (Özçağlar,2000:123). Tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü bu alanlara ise, tarım alanı denilmektedir.

İnsanların her şeyden önce gıda ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yürüttükleri tarımsal faaliyetler, ihtiyaç fazlasının üretilip pazarlanması, üretilen bazı ürünlerin sanayi ham maddesi olarak kullanılmasıyla ekonomik bir boyut kazanmıştır. Gerek gıda üretimi gerekse ekonomik kazanç için yararlanılan bu alanların dağılışı ve bu dağılıfta meydana gelen değişiklikler Türkiye gibi ekonomisinde tarımın payının büyük olduğu ülkeler için oldukça önemlidir.

Türkiye'de tarım alanları her şeyden önce doğal çevre özelliklerine bağlı olarak bir dağılışı göstermiş, teknolojinin ilerlemesi yeni tarım alanları kazanılmasına ve yeni ürünlerin yetişmesine olanak sağlarken, bu fiziki etmenler karşısında çok da başarılı olunamamıştır. Buna bağlı olarak tarım alanlarının dağılışına bakıldığında genellikle ovalarda (kıyı ovaları, vadi tabanı ovaları, tektonik ovalar, karstik ovalar vb.), plato ve aşımın düzlükleri ile eğimin elverişli olduğu alanlarda yer aldığı görülmektedir.

Türkiye tarım alanları genellikle dağınık parçalar halinde olup bunlar birbirinden elverişsiz sahalarla ayrılmıştır ki, tarım alanlarının fazla dağınıklık gösterdiği asıl yerler dağ sıralarının çok geniş yer tuttuğu kenar bölgeler ile Doğu Anadolu bölgesidir. İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu gibi düzlüklerin geniş yer tuttuğu bölgelerde her ne kadar yağışlar kenar bölgelere göre azalmış bulunmakta ise de, iklim şartları hemen her tarafta fazla suya ihtiyaç göstermeyen tahıl tarımının yapılmasına imkan verirken, bu bölgelerde tarım alanları yer şartlarının elverişsizliği (fazla geçirimsizlik, tuzluluk vb.) nedeniyle zaman zaman kesintiye uğramıştır (Özçağlar,1988:131).

Tarım alanlarının parçalı bir görünüme sahip olmasında diğer bir etken ise arazi mülkiyet durumudur. Türkiye'de tarım işletmelerinin arazi mülkiyetinden kaynaklanan dengesiz dağılımının yanı sıra, üretken arazi varlığının parçalı, birbirinden uzak ve dağınık olması, küçük parsellerden oluşması, tarımsal üretimden alınan verimi düşürmekte ve modern araçların kullanılmasını güçlendirmektedir (Emekli,1996:231).

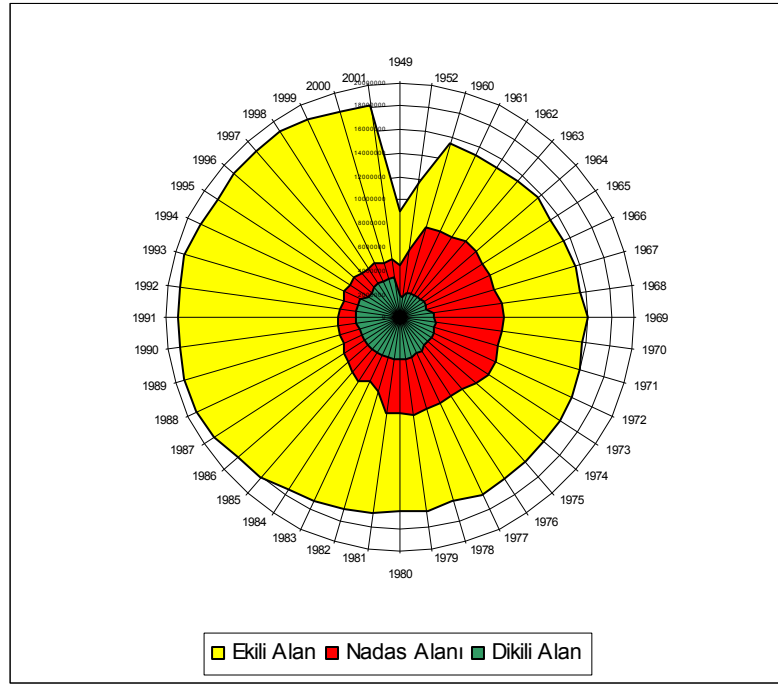
Arazi mülkiyeti ve tasarruf şekli ile ilgili D.İ.E. tarım sayımlarından çıkarılacak sonuçlarda da Türkiye'de tarım işletmelerinde arazinin doğrudan sahibi tarafından işletilmesinin en yaygın işletmecilik olduğu görülmektedir (Bülbül-Beşparmak,2002;10) (Çizelge 2). Ancak, özellikle büyük şehirlerin

etrafındaki tarım alanlarında tarımsal nüfusta çalışan insanların, büyük şehirlerin cazibesine kapılarak bu alanlara yerleşmeleri ve tarım dışı sektörlerde çalışmaya başlamaları ile mülkiyeti kendilerine ait bu araziler ya boş bırakılmakta ya da ürüne ortak olmak koşuluyla kiraya verilerek işletilebilmektedir. Dolayısıyla; Türkiye’deki hızlı şehirleşme süreci, tarımın aleyhinde işlemektedir.

Çizelge 2. Türkiye’de arazi mülkiyet ve tasarruf şeklinin oransal dağılımı (%)

Arazi mülkiyet ve tasarruf şekli	1980 Tarım sayımı	1991 Tarım sayımı
Yalnız kendi arazisini işleten işletmeler	90,59	92,57
Dışarıdan arazi tutup dışarıya arazi vermeyen işletmeler	7,39	5,78
Dışarıdan arazi tutup dışarıya arazi veren işletmeler	0,19	-
Yalnız kiracılıkla arazi işleten işletmeler	0,83	1,18
Yalnız ortakçılıkla arazi işleten işletmeler	0,38	0,31
Diğer şekilde arazi işleten işletmeler	0,59	0,11
İki ya da daha fazla tasarruf şekli ile arazi işleten işletmeler	0,03	0,05

Bu çalışmada tarım alanlarını; tohum ekerek üzerinde yıllık veya sezonluk zirai bitki yetiştirilen, her ürün alınıştan sonra yeniden işlenen ekili alanlar; sulanmayan ekili alanlar içerisinde toprağın sürülerek dinlenmeye bırakıldığı alanlar (nadas alanları) ve fidan dikilerek oluşturulan, üzerinde uzun ömürlü kültür bitkilerinin yetiştirildiği dikili alanlar olarak üç grupta ele alınarak incelenecektir.

Şekil 2. Türkiye’de yıllara göre ekili, dikili ve nadas alanlarının değişimi

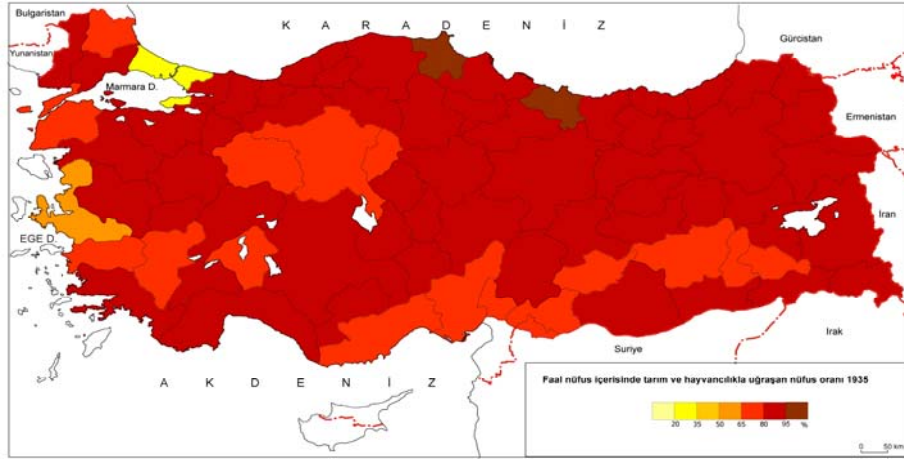
1949 yılında Türkiye’de 15272068 ha. tarım alanı bulunurken bu değer, 2000 yılına kadar %72,7’lik bir artış göstererek 26351000 ha.’a ulaşmıştır. 1960’larda traktörün tarım alanlarına girmesi ve izleyen yıllarda kullanımının artmasına bağlı olarak tarım alanlarında bir genişleme dikkati çekmiştir (Şekil 2; Çizelge 3). İkinci bir gelişim ise 1980’den sonra görülmektedir. Tarımda kullanılan yeni teknolojiler, sulama ve gübreleme imkanlarının geliştirilmesinin bir etkisi olarak karşılaşılan bu durum, nadas alanlarının ekili alan haline dönüştüğüne de bir işarettir. GAP ve diğer sulama barajlarıyla da sulamalı tarımın yaygınlaşması da bu dönemde gerçekleşmiştir. Nitekim, 1980-2000 yılları arasında %41’lik azalışla nadas alanları 8188000 ha.’dan 4826000 ha.’a düşmüştür (Çizelge 3). 1949 yılından 1990 yılına kadar %98,3’lük bir oranla artış gösteren dikili alanlar ise 1990-2000 yılları arasında %8,7’lik bir oranla azalmıştır (Şekil 2).

Çizelge 3. Türkiye’de tarım alanlarının yıllara göre dağılımı

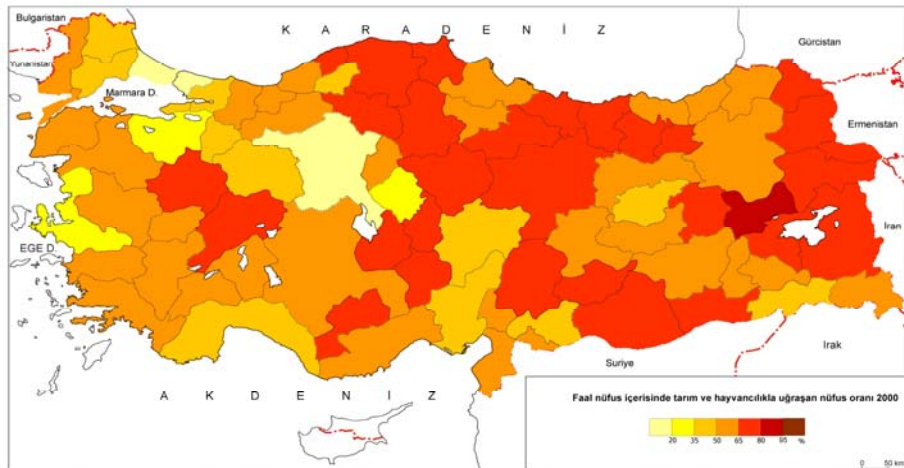
	Ekili Alan (ha)	Nadas Alanı (ha.)	Dikili Alan (ha)	Tarım Alanı (ha)
1949	8998419	4425719	1847930	15272068
1952	11772943	5697420	1678386	19148749
1960	15305000	7959000	2060000	23266060
1961	15128000	7948000	2154000	25230000
1962	15167000	8093000	2217000	25477000
1963	15276000	8547000	2225000	26048000
1964	15367000	8476000	2268000	26111000
1965	15294000	8262000	2305000	25861000
1966	15454000	8528000	2384000	26366000
1967	15513000	8383000	2414000	26310000
1968	15400000	8692000	2925000	27017000
1969	15848000	8824000	2960000	27632000
1970	15591000	8705000	3043000	27339000
1971	15924000	8603000	3082000	27609000
1972	16047000	8996000	3183000	28226000
1973	16062000	8952000	3274000	28288000
1974	16154000	8506000	3268000	27928000
1975	16241000	8177000	3244000	27662000
1976	16343000	7922000	3460000	27725000
1977	16531000	7941000	3457000	27929000
1978	16349000	8200000	3493000	28042000
1979	16607000	8388000	3630000	28625000
1980	16372000	8188000	3615000	28175000
1981	16711000	8204000	3598000	28513000
1982	16967000	6614000	3510000	27091000
1983	17164000	5854000	3600000	26618000
1984	17453000	6421000	3539000	27413000
1985	17908000	6025000	3597000	27530000
1986	18149000	5771000	3563000	27483000
1987	18781000	5574000	3572000	27927000
1988	18995000	5179000	3589000	27763000
1989	19036000	5234000	3627000	27897000
1990	18868000	5324000	3664000	27856000
1991	18776000	5203000	3675000	27654000
1992	18811000	5089000	3675000	27575000
1993	18940000	4887000	3708000	27535000
1994	18641000	5255000	3775000	27671000
1995	18464000	5124000	3246000	26834000
1996	18635000	5094000	3257000	26986000
1997	18605000	4917000	3342000	26864000
1998	18751000	4905000	3313000	26969000
1999	18450000	5039000	3313000	26802000
2000	18207000	4826000	3346000	26379000
2001	18088000	4914000	3349000	26351000

Kaynak: D.İ.E.

Türkiye'nin özellikle kıyı kuşağında geniş alan kaplayan dikili alanların büyük bir çoğunluğu, 1990-2000 döneminde tarım dışı sektörlerin hakim duruma geçmesiyle yerlerini çoğunlukla yerleşim alanlarına ya da turizm alanlarına bırakmıştır. 1990 yılından sonra gerek şehirleşme hareketleri, gerekse tarım dışı ekonomik sektörlerin ön plana çıkması tarım alanlarının diğer kullanım alanlarına kaymasına ya da boş bırakılmasına neden olmuştur ki; özellikle 1991-2000 dönemi değerlendirildiğinde tarım alanından diğer kullanım alanlarına geçen araziler içerisinde, yapılaşma ve turizm alanına dönen tarım alanı oranının %29,3; tarım arazisi iken kullanılmayan alanın % 30,16 olması bu durumu desteklemektedir (Çizelge 4). Tarım alanlarının aleyhinde gelişen bu durumu tarımsal nüfusun giderek azalması da oldukça net ifade etmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımsal nüfus yoğunluğu ülke genelinde fazlayken, 2000 yılına gelindiğinde tamamen farklı bir görünüm sergilenmektedir (Şekil 3-4). Nitekim; 1935 yılında iktisaden faal nüfusun %82'si tarım, %10'u sanayi ve %8'i hizmet sektörlerinde çalışırken; 2000 yılında tarım sektöründe çalışan sayısı %48, sanayi sektöründe %18 ve hizmet sektöründe çalışanlar %34'lük bir paya sahip olmuştur.

Şekil 3. Türkiye'de iktisaden faal nüfus içerisinde tarım ve hayvancılıkla uğraşan nüfusun illere göre oransal dağılımı (1935)

Şekil 4. Türkiye'de iktisaden faal nüfus içerisinde tarım ve hayvancılıkla uğraşan nüfusun illere göre oransal dağılımı (2000)

Türkiye’de yeni tarım alanları daha çok orman tahribi ya da çayır ve mera alanlarının tarım alanı olarak kullanılması sonucu açılmaktadır. Özellikle, 1991’den 2000 yılına kadar orman ve koru alanlarının tahribiyle tarım alanına dönüşen arazi oranı % 27.90’dır. 2000 yılında %22.56 oranında tarım alanı ise, 1991 yılında tarıma uygun olduğu halde kullanılmayan alanların 2000 yılında tekrar tarım alanına dönüşmesi sonucu kazanılmıştır (Çizelge 4). Tarımsal faaliyetlerin, doğal şartlar açısından tarıma elverişli olmayan alanlara yayılması sürmektedir. Öte yandan en iyi tarım alanları tarım dışı kullanışlara sahne olmaktadır. Böylece bazı yerlerde il ölçüsünde bile tarım alanı azalmamış, hatta çoğalmış gibi görülmektedir (Tümertekin 1986-1987;34). Genel bir ifadeyle 1991 yılında koru ve orman alanlarından (%10,8), bataklık ve göl alanlarının kurutulmasından (%3,8), tarıma elverişsiz taşlık arazilerin (%10) ve tarıma elverişsiz çorak arazilerin tarıma açılmasıyla (%8,6) %33,2 oranında arazi tarıma kazandırılmış; başta yapılaşma ve turizm alanına dönüşüm (%20,1) olmak üzere, tarıma elverişli olup kullanılmayan alanlar (%7,6) ve su ile kaplanan alanlar (%5,5) ile % 33,2 oranında arazi tarım dışı arazi olarak kullanılmaya başlanmıştır ki, tarım alanlarında 1991-2000 yılları arasında genel olarak bir büyüme ya da gerileme olmamıştır gibi görünse de, kaybedilen tarım alanlarının yeni açılan tarım alanlarına göre daha kıymetli olduğu göz ardı edilmemelidir (Çizelge 4).

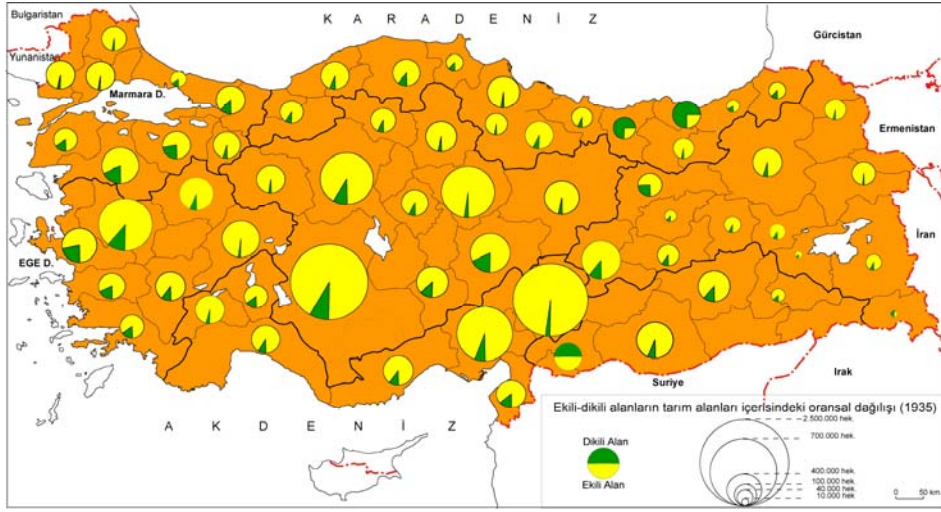
Çizelge 4. 1991-2000 döneminde tarım alanından diğer kullanım alanlarına geçen arazilerin oranı (%)

	Tarım arazisinden diğer kullanım alanlarına geçen arazi	Diğer kullanım alanlarından tarım arazisine geçen arazi	Fark
Koruluk ve orman arazisi	17,08	27,90	+10,8
Yapılaşma alanı ve turizm alanı	29,33	9,24	-20,1
Açık ıslak araziler (bataklık)	0,66	4,50	+3,8
Tarıma elverişli olup kullanılmayan alan	30,16	22,56	-7,6
Su ile kaplı alan (göl, baraj altında kalan)	14,84	9,33	-5,5
Tarıma elverişsiz taşlık arazi	4,82	14,78	+10
Tarıma elverişsiz çorak arazi	3,11	11,69	+8,6

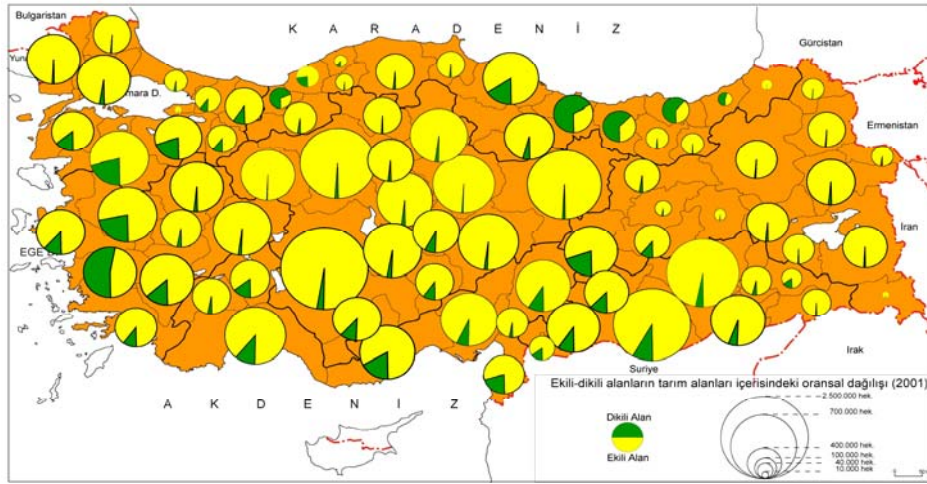
Kaynak: D.İ.E.

Türkiye’de tarım alanlarının dağılışında 1949 yılından 2001 yılına kadar olan değişimi il bazında değerlendirdiğimizde bölgesel bir takım farklılıkların da ortaya çıktığını görmekteyiz. 1949 yılında en fazla tarım alanına sahip il Konya’dır (1281659 ha.). Tarım alanı büyüklüğü bakımından Konya’yı; Kahraman Maraş, Ankara ve Adana takip etmektedir ki, bu dört ilde de tarım alanlarının büyük bölümü ekili alanlara ayrılmıştır (Konya %92, K.Maraş %98, Ankara %92, Adana %94). 1949 yılında en az tarım alanına sahip ilimiz Hakkari’dir (4082 ha.) ve tarım alanlarının %94’ü dikili alanlara ayrılmıştır. Bu dönemde dikkati çeken diğer bir husus dikili alanların özellikle Doğu Karadeniz bölümünde artış göstermesidir. Tarım alanları içerisinde % 70’in üzerinde dikili alana sahip Trabzon ve Giresun illeri başta olmak üzere, Gaziantep (%49,62) ili de dikili alan bakımından önemli bir yere sahip olmuştur (Şekil 5).

2001 yılına gelindiğinde il bazında tarım alanlarında genel olarak bir artış dikkati çekmektedir. Tarım alanı büyüklüğü bakımından Konya yine ilk sırada yer alırken (2557830 ha.), Ankara 1265995 ha. tarım alanıyla ikinci sırada ve Ş.Urfa 1185329 ha. üçüncü sırada yer almıştır. Özellikle GAP ‘ın hayata geçmesiyle; ilk döneme göre özellikle Ş.Urfa’nın tarım alanları (1949’da 441601 ha. iken 2001’de 1185329 ha.) %62.7 oranında büyüme göstermiştir. Hakkari, Tunceli, Bingöl, Artvin, Rize, Gümüşhane, Bayburt, Zonguldak, Bartın ve İstanbul illeri tarım alanlarında ise büyük bir gelişme olmamıştır (Şekil 6). Ekili alanlar bakımından genel hatlarıyla Orta Anadolu ve Güney Doğu Anadolu illeri önemli bir yere sahip olurken; 1949’dan 2001’e Ege Bölgesi başta olmak üzere kıyı kuşağı illeri dikili alanlar bakımından değer kazanmıştır.

Şekil 5. Türkiye tarım alanları içerisinde ekili-dikili alanların illere göre oransal dağılımı (1949)

Şekil 6. Türkiye tarım alanları içerisinde ekili-dikili alanların illere göre oransal dağılımı (2001)

Bölgesel bazda tarım alanı bakımından bu iki yıl değerlendirildiğinde; gerek 1949 gerekse 2001 yılında Türkiye’de en fazla tarım alanına sahip bölgenin, öteden beri Türkiye’nin tahıl ambarı olarak tanımlanan Orta Anadolu olduğu, 1949 yılında tarım alanı büyüklüğü bakımından en alt sırada yer alan Güney Doğu Anadolu bölgesinin ise, GAP’ın etkisiyle 2001 yılına geldiğinde ikinci sıraya çıktığı görülmektedir. Bu iki bölgede de başlangıçtan son yıla tarım alanlarında 2 katı büyüme görülmüştür (Çizelge 5-6). Karadeniz Bölgesi tarım alanları bölgenin doğal coğrafya özellikleri göz önüne alındığında fazla bir gelişme imkanı bulamamaktadır ki, göç olgusunun da bu bölgede çok yoğun olduğu göz önüne alındığında; 2001 yılında tarım alanı büyüklüğü bakımından son sırada yer alması pek de şaşırtıcı olmamıştır. 1949 yılında Türkiye dikili alanlarının % 26’sına sahip bu bölge 2001 yılında ancak %18’ine sahip olabilmiş ve dikili alan bakımından sıralamadaki yerini Ege bölgesine bırakırken, bu dönemde tarım alanları ancak 1.2 katı büyüme gösterebilmiştir. Ege Bölgesi tarım alanları 1949’dan 2001 yılına geldiğinde Akdeniz Bölgesi tarım alanlarının yerini almış, özellikle dikili alanlarda 2 katına yakın bir büyüme görülmüş, Türkiye dikili alanlarının %24,7’sine sahip olarak dikili alan bakımından ilk sırada yer almıştır. Bu dönemde Ege bölgesi tarım alanları 1.3 katı büyümüştür. Toros Dağlarının kıyıya paralel uzanması nedeniyle kıyı ovaları dışında vadi

boylarınca tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü Akdeniz Bölgesinde tarım alanları, 52 yılda 1.3 katı büyüyerek 2688780 ha.'a ulaşmıştır ki, bu büyüme Akdeniz bölgesi için oldukça düşüktür. Bunun en önemli nedeni, verimli tarım alanlarının yerleşim ve turizm alanları tarafından işgal edilmesi olmuştur. Marmara, gerek sanayileşme gerekse nüfus bakımından her zaman Türkiye'nin önde gelen bölgesi olmuştur. Buna bağlı olarak tarım dışı sektörlerin fazla gelişmesi tarım alanlarının gelişmesine bir engel teşkil etmiş ve bölgedeki tarım alanları 1949 yılında 2001'e gelindiğinde sadece 1.3 katı büyüyebilmiştir. Yükselti ve iklim koşullarının tarıma elverişli alanları vadi boyları ve depresyon tabanlarıyla sınırlandırdığı Doğu Anadolu bölgesinde 1949 yılında 1494781 ha. olan tarım alanı 52 yılda 1.7 katı artarak 2001 yılında 2593217 ha. olmuştur (Çizelge 5-6).

Çizelge 5. Türkiye tarım alanlarının bölgelere göre dağılışı (1949)

1949	Tarım alanı	Nadas A.	Ekili A.	Nadas+EkiliA.	Dikili A.	Ekili alan içerisinde nadas alanı oranı %	Tarım alanı içerisinde ekili alan oranı %	Tarım alanı içerisinde dikili alan oranı %
Orta A.	4698410	1279733	3080612	4360345	338065	29,3	92,8	7,2
Akdeniz	2619349	470486	1998805	2469291	150058	19,1	94,3	5,7
Ege	2364919	810076	1227231	2037307	327612	39,8	86,1	13,9
Karadeniz	2182304	488667	1225478	1714145	468159	28,5	78,5	21,5
Marmara	1963637	384400	1369539	1753939	209698	21,9	89,3	10,7
Doğu A	1494781	503023	849391	1352414	142367	37,2	90,5	9,5
Güneydoğu	1120711	409665	531602	941267	179444	43,5	84,0	16,0
Türkiye	16444111	4346050	10282658	14628708	1815403	29,7	89,0	11,0

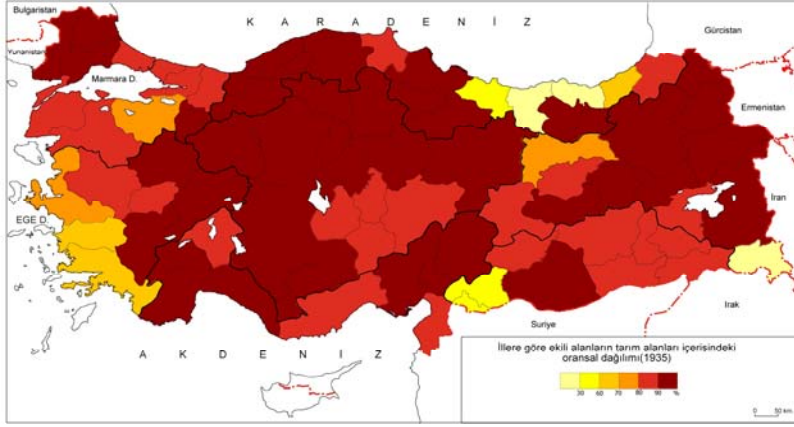
Çizelge 6. Türkiye tarım alanlarının bölgelere göre dağılışı (2001)

2001	Tarım alanı	Nadas A.	Ekili A.	Nadas+EkiliA	Dikili A.	Ekili alan içerisinde nadas alanı oranı %	Tarım alanı içerisinde ekili alan oranı %	Tarım alanı içerisinde dikili alan oranı %
Orta A.	9544822	3094998	6221369	9316367	228455	33,2	97,6	2,4
Güneydoğu	3422220	258676	2779688	3038364	383856	8,5	88,8	11,2
Ege	3014642	273235	2110661	2383896	630746	11,5	79,1	20,9
Akdeniz	2688780	271025	2125994	2397019	291761	11,3	89,1	10,9
Marmara	2594223	77104	2197676	2274780	319443	3,4	87,7	12,3
Doğu A.	2593217	680657	1803377	2484034	109183	27,4	95,8	4,2
Karadeniz	2492571	257939	1647623	1905562	587009	13,5	76,4	23,6
Türkiye	26350475	4913634	18886388	23800022	2550453	20,6	90,3	9,7

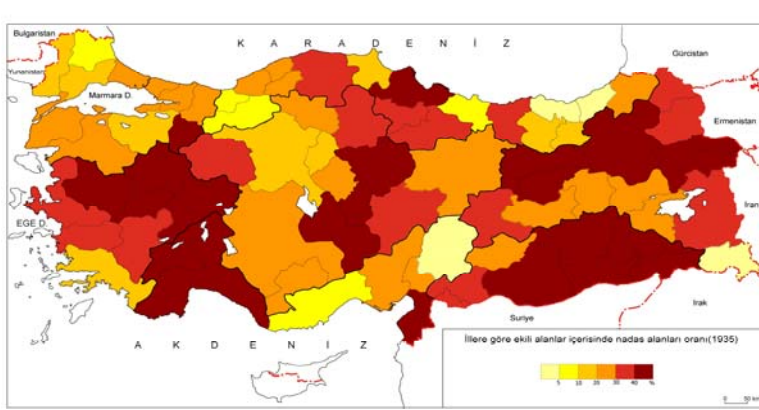
Türkiye tarım alanlarının 1949 yılında %89'u 2001 yılında ise %90.3'ü ekili alanlara ayrılmıştır. Ekili alanlar içerisindeki bu artışa rağmen dikili alanlarda % 1.3 oranında bir azalma dikkati çekmektedir. Ekili alanlar içerisinde her zaman önemli bir yere sahip olan nadas alanları ise 9.1 oranında azalma göstermiştir (Çizelge 5-6).

Ekili alanların il yüzölçümü içerisindeki oransal dağılımına bakıldığında, 1949 yılından 2001 yılına çok büyük değişiklikler olmadığı görülmektedir. 1949 yılında Karadeniz bölgesinde Ordu, Giresun, Trabzon ve Rize illerinde; Doğu Anadolu bölgesinde Erzincan ve Hakkari'de; Güney Doğu Anadolu'da Gaziantep ve Kilis'de; Marmara bölgesinde Balıkesir ve Ege Bölgesinde İzmir, Aydın ve Muğla illerinde yüzölçümü içerisindeki ekili alan oranı diğer illere göre daha az iken; 2001 yılında Karadeniz bölgesindeki illere Artvin, Zonguldak ve Düzce katılmış, Doğu Anadolu bölgesinde Erzincan ve Hakkari'de ekili alan oranı artmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri ekili alanlarında ise genel olarak oransal bir artış olmakla birlikte büyük bir değişiklik görülmemiştir. Akdeniz Bölgesi de Antalya ili dışında 1949'daki görüntüsünü hemen hemen korumuştur. Ege Bölgesi illeri ise ekili alanlarında Uşak ili bir tarafa bırakılırsa (Kütahya ve Afyon da hemen hemen aynı değeri korumuş); bir azalma eğilimi dikkati çekmektedir. Marmara bölgesinde yer alan iller içerisinde en büyük

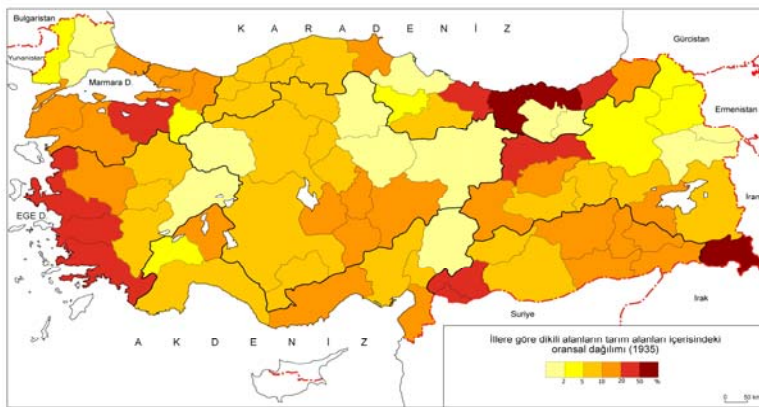
değişiklik Sakarya ve Yalova'da görülmektedir. Bu iki il dışında Bursa ve İstanbul'da ekili alanların il yüzölçümü içerisindeki oranı artarken, Balıkesir ve Bilecik de azalmıştır (Şekil 7-10).

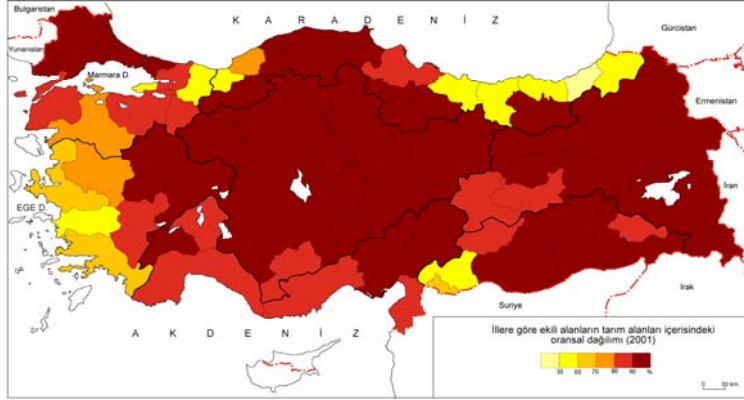
Şekil 7. Türkiye tarım alanları içerisinde ekili alanların illere göre oransal dağılımı (1949)

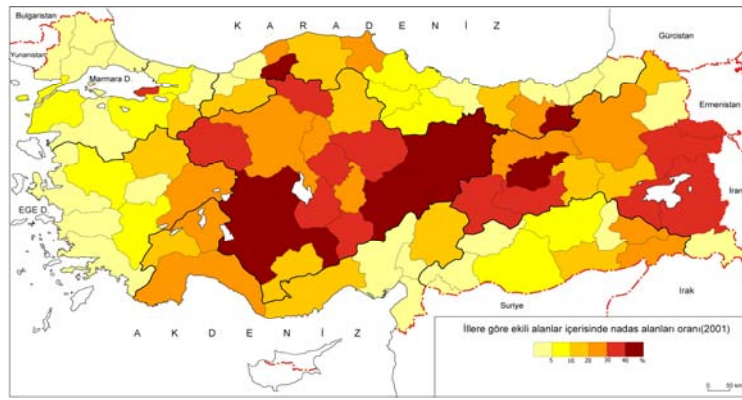
Şekil 8. Türkiye ekili alanları içerisinde nadas alanlarının illere göre oransal dağılımı (1949)

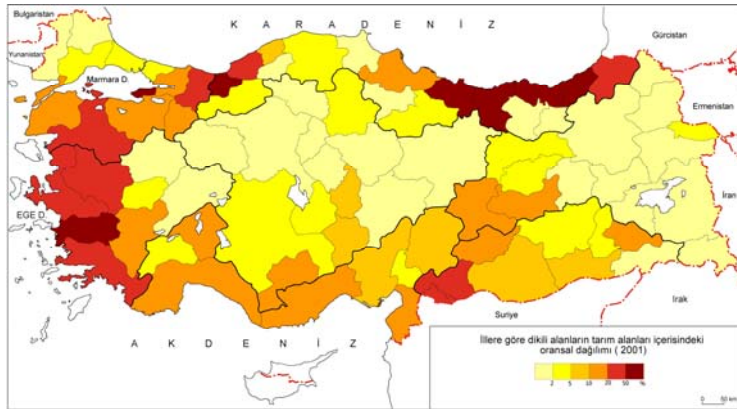
Şekil 9. Türkiye tarım alanları içerisinde dikili alanların illere göre oransal dağılımı (1949)

Şekil 10. Türkiye tarım alanları içerisinde ekili alanların illere göre oransal dağılımı (2001)

Şekil 11. Türkiye ekili alanları içerisinde nadas alanlarının illere göre oransal dağılımı (2001)

Şekil 12. Türkiye tarım alanları içerisinde dikili alanların illere göre oransal dağılımı (2001)

Türkiye’de Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze tarım alanlarındaki en sevindirici değişim nadas alanlarında olmuştur. 1949 yılında 25 ilin ekili alanları içerisinde nadas alanı %40’ın üzerinde iken 2001 yılında bu değer sadece 6 ilde görülmüştür (Şekil 8-11). Yine Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerindeki ekili alanlar içerisinde nadaslı tarım alanı oldukça yaygın iken GAP’nin bir etkisi olarak bu oran önemsenmeyecek boyutlara ulaşmıştır. Orta Anadolu’da ise ekili alanların en fazla olduğu Konya

ili başta olmak üzere Kayseri ve Sivas'ta nadaslı tarım %40'ın üzerinde bir oranla yaygınlaşmıştır ki, bu göçler sonucunda toprağı işleyecek iş gücünün azalmasına bağlanabilir. Karadeniz, Marmara ve Ege bölgelerinde ise nadaslı tarımın yapıldığı alanların ekili alanlar lehine oldukça azaldığı gözlenmektedir.

Genel bir değerlendirmeye, ekili alan oranlarının az olduğu illerde tarım alanları içerisinde dikili alanların arttığı söylenebilir ki, 52 yıllık dönem içerisinde Giresun, Trabzon, Gaziantep, Kilis, İzmir, Aydın ve Muğla illeri her dönem önemli oranda dikili alana sahip olmuştur (Şekil 9-12). Bu iller dışında küçük değişiklikler göz ardı edilirse genel olarak dikili alanların azalma eğilimi gösterdiği, hatta Orta Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde %2 oranına kadar düştüğü söylenebilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında dikili alanlar içerisinde oldukça önemli bir tarımsal faaliyet olan bağcılık, floksera hastalığıyla yeteri kadar mücadele edilememesi, bağcılığın çok büyük emek istemesi ve Türk halkının şarapçılığa çok da olumlu bakmaması nedeniyle, Ege Bölgesinde Büyük Menderes Havzası ve çevresi bir tarafa bırakılırsa neredeyse ortadan kalkmış durumdadır. Bağ alanları kadar olması da, meyve alanları da gün geçtikçe azalmaktadır (Şekil 9-12). 1949 yılında sadece 13 ilde tarım alanları içerisinde dikili alan oranı %2'den az iken, 2000 yılına gelindiğinde bu sayı 25'e çıkmıştır.

Gerek ekili gerekse dikili alanlarda yetiştirilen ürünlerin büyük bir çoğunluğu bugün dış piyasadan gelen ürünlerle rekabete girmiş durumdadır. Türkiye ticareti içerisinde önemli bir yere sahip olan tarım ürünleri gün geçtikçe ithalat yönünde artış göstermektedir. Örneğin; 1994 yılında 1999 yılına kadar geçen 5 yıllık sürede, hububat ve hububattan hazırlanmış ürünler başlığı altında toplanan (kabaca ekili alanlardan elde edilen ürünler olarak ele alınabilecek) tarımsal ürünlerin ithalatı %40,9 oranında artarken ihracat değeri ancak %13,2 oranında artış göstermiştir. Yine meyve ve sebzeler (dikili alanlarımızdan elde ettiğimiz ürünler) için de durum aynıdır. İthalat değerinde bu 5 yıl içerisinde %51,1'lik bir büyüme, ihracatda ise %14,9'luk bir büyüme görülmüştür (D.İ.E.,2001;19). Bu durum ülkemizde tarım desteklenmediği sürece, tarım alanlarının aleyhinde başlayan sürecin devam etmesine neden olacaktır.

4. Sonuç

1949 yılında Türkiye topraklarının %20'si tarım, %50'si çayır ve mera, %13'ü orman % 17'si ise diğer alanlara ayrılırken; 2000 yılında %34'ü tarım, %22'si çayır ve mera, %26'sı orman, %18'i diğer alanlara ayrılmıştır. Bu yarım yüz yıllık dönem içerisinde özellikle çayır ve mera alanlarında büyük bir gerileme dikkati çekerken orman alanları başta olmak üzere (1.9 katı), tarım alanları 1.7 katı, diğer alanlar ise 1,1 katı büyüyerek gelişme göstermiştir..

Cumhuriyetin ilk yıllarında oldukça önemli bir ekonomik faaliyet olan tarım, zaman içerisinde önemini yitirmeye başlamış, gerek işgücü gerekse alan bakımından farklı sektörlerle rekabet edememiştir. Buna bağlı olarak da gelişen tarım teknolojileri, sulama ve gübreleme imkanlarına rağmen beklenen alansal büyümeyi gösterememiştir. Özellikle büyük şehirlerin ve metropollerin çevresindeki kır kesiminden gerek iş imkanları gerekse eğitim, sağlık vb. yönünden daha cazibeli olan kentlere göç başlamış, kır kesiminde kalan nüfusun toprağı işleyecek güçte bulunmaması, tarım alanlarının büyük oranda boşalmasına, ya da daha fazla verim alınabilecek ürün yetiştirilebilecekken, daha az emek isteyen ürünlerin yetiştirilmesine neden olmuştur.

Türkiye'de tarım alanları, cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze yeterince verimli değerlendirilememiş, özellikle kıyı kesiminde tarıma elverişli alanlar yerleşim alanları başta olmak üzere hizmet ve sanayi alanları tarafından kullanılmaya başlanırken, tarım için pek de elverişli olmayan toprak gruplarının hakim olduğu mera alanları, tarıma elverişsiz çorak araziler, taşlık araziler ve korunması gereken bir diğer önemli arazi varlığı olan orman alanları tarım alanı haline dönüşmeye başlamıştır.

Ekili-dikili alanlar içerisinde yetiştirilen ürünler, ithal edilen ürünlerden daha fazla emek ve işgücü istediği için, yerli tarım ürünleri dış piyasadaki ürünlerle rekabet edemeyerek yerlerini ithal ürünlere bırakmıştır. Dört mevsimin yaşandığı Türkiye'de, ürün çeşitliliği ortadan kalkarken, tarım

alanları da ya boşalmakta ya da ihtiyaca yönelik farklı ürün yetiştirilmektedir. Böylece tarım alanlarının tarım dışı sektörler tarafından kullanılması hız kazanmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Projesinin, bölgedeki tarım alanlarının gelişimi üzerinde oldukça büyük etkisi olmuştur. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında nadaslı tarıma ayrılan bu alanlardan sulama ile daha çeşitli ve verimli ürün alabilmek mümkün olmuştur.

Türkiye’de tarım alanları gerek doğal koşullara bağlı olarak gerekse sosyo-kültürel özellikler nedeniyle oldukça parçalıdır. Arazi mülkiyet ve tasarruf şekline bakıldığında, mevcut tarım işletmeleri genellikle sahipleri tarafından işletilmektedir. Bu durum tarımsal üretimden alınan verimi düşürmekte ve modern araçların kullanılmasını güçlendirmektedir. Avrupa Birliği’ne girme yolunda adımlar atan Türkiye’nin diğer Avrupa ülkelerindeki tarımsal yapıya uyum sürecinde tarımsal işletmelerini mutlaka birleştirmesi ve sadece sahipleri tarafından değil kiracılık yöntemiyle de işletilerek toprak işlenebilirliğini daha verimli hale getirmesi sağlanmalıdır.

Türkiye’de genel olarak bakıldığında tarım alanları 1949’dan 2000 yılına kadar bir büyüme göstermişse de, bu oran oldukça düşüktür. Tarım alanlarındaki olumsuz değişimin giderilmesi, tarımla ilgili politikaların geliştirilmesi, tarımın içerisinde bulunduğu sorunların çözülmesi ise, beş yıllık kalkınma planlarıyla gerçekleşmektedir. DPT’nin Sekizinci beş yıllık kalkınma planı çerçevesinde Türkiye’deki tarımın mevcut durumu ve uygulanacak politikalar konusunda şu noktalara temas edilmiştir: Türkiye’de tarımın milli gelir içerisindeki ağırlığı azalırken, nüfusun önemli bir kısmı hala geçimini tarımdan sağlamaya devam etmektedir. Uygulanan destekleme politikaları ile üretici gelirlerinde istikrar sağlanamamış, dünya fiyatları üzerindeki destekleme alım fiyatları bazı ürünlerin ekim alanlarının genişlemesine, üretim fazlası oluşmasına ve devletin fazla alım yaparak yüksek stok maliyetine katlanmasına neden olmuştur. Bu olumsuzlukları kısmen gidermek üzere yeni bir tarımsal destekleme aracı olarak 2000 yılında çiftçilere yönelik doğrudan gelir desteği uygulanması yönünde bir pilot proje başlatılmıştır ki, elde edilecek sonuçlara göre uygulama ülke genelinde yaygınlaştırılacaktır. Kaynakların etkin kullanımı ilkesi çerçevesinde ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslararası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulması temel amaçtır. Tarım politikalarının esasları; Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşmasının öngördüğü yükümlülükler ile AB’ne tam üyelik sürecine girerken AT Ortak tarım politikasında ve uluslararası ticaretteki gelişmeler çerçevesinde belirlenecektir (DPT;2001,s:160). Bunlar dışında bitkisel üretimde verim, kalite ve ihracatın artırılması için tohumculukla, zararlılarla mücadeleyle, pazarlama ve çiftçi eğitimiyle ilgili konulara da yer yer açıklık getirilmeye çalışılmış ve bazı özel ürünlerin üretimini teşvik için çalışmalarından ve hammaddesi tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi konularından da söz edilmiştir. Türkiye’nin Avrupa Birliğine uyum sürecinde tarım sektöründe yerine getirilmesi gereken şartlar, hiç şüphesiz oldukça önemli ve tarımı destekler şekilde gelişecektir, ancak göz ardı edilmemesi gereken bir konu da, tarımla uğraşan kır nüfusedir. Kırdan kente göç sonucu bugün tarımla uğraşan nüfusun, yaş ortalaması oldukça yüksek kalmıştır. Uygulanacak bu politikalar hiç değilse kırdan kente göçü frenleyecek yeterlilikte olacak mıdır? İnsanlara kır kesiminde de sağlık, eğitim, ulaşım, iletişim vb. hizmetler yeteri kadarı verilebilecek midir? Bu sorulara olumlu cevaplar alınabildiği sürece, Türkiye tarım alanları gereği gibi verimli şekilde değerlendirilip, yetiştirilen ürünler dış piyasadaki tarımsal ürünlerle rekabet edebilecek seviyeye gelecek ve tarım alanlarındaki olumsuz değişime de engel olunabilecektir.

Referanslar

- DİE, (1937) *Genel Nüfus Sayımı 1935*, TC.Başbakanlık Devlet İstatistik Genel Direktörlüğü Yayın No:75, Ankara.
- DİE, (1951) *1934-1950 Zirai Bünye ve İstihlal*, TC. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayın No:329, Ankara.
- DİE, (1954) *1946-1953 Zirai Bünye ve İstihlal*, TC. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yay. No:351, Ankara.
- DİE, (1967) *1965 Zirai Bünye ve İstihlal*, TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:501, Ankara.
- DİE, (1975) *Tarımsal Yapı ve Üretim 1970-1972*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:725, Ankara.
- DİE, (1982) *Tarımsal Yapı ve Üretim 1980*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:985, Ankara.
- DİE, (1993) *Tarımsal Yapı ve Üretim 1990*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:1594, Ankara.
- DİE, (2000) *Dış Ticaret İstatistikleri 1999*, TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yay No: 2431 Ankara.
- DİE, (2001) *Tarımsal Yapı ve Üretim*, TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yay. No: 2758, Ankara.

- DİE, (2001) *Türkiye İstatistik Yıllığı 2001*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yay. No:2690 , Ankara.
- DİE, (2003) *Genel Nüfus Sayımı 2000*, TC. Devlet İstatistik Enstitüsü Yay. No:2759, Ankara
- Emekli, G. (1996) “ Yararlanma bakımından Türkiye topraklarının bölünüşü ve zamanla gösterdiği değişimler”, *Ege Coğrafya Dergisi*, S:8, s:225-236, İzmir.
- Gözenç,S. (1980) “Arazi kullanma “Land Use” haritalarında standardizasyon ve Türkiye için bir öneri”, *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, S:23, İstanbul.
- Bülbül,M.-Beşparmak,F. (2002) “ Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinin Tarımsal Yapılarının Karşılaştırılması”, *Ekin Dergisi*, S:21, Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Yayınları, Ankara.
- Özçağlar,A. (1988) “Türkiye’deki tarım alanlarının coğrafi dağılışının doğal çevreyle ilişkisi”, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, No:11, S:11, s: 131-150, Ankara.
- Özçağlar,A. (2000) *Coğrafya 'ya Giriş*. Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara.
- Tümertekin, E. (1986-1987) “Türkiye’de tarımda yeni gelişmeler”, *Coğrafya Dergisi*. İst. Üniv. Ed.Fak. Yay. S:2, s:1-34, İstanbul.
- www.dpt.gov.tr/plan/vii/plan8.pdf.